

УДК 504.03:323.2(061.1ЄС)

Перга Т.Ю.

ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ В ПОЛІТИЦІ ЄС

У статті здійснено аналіз екологічних цінностей європейської цивілізації, унаочненням якої обрано Європейський Союз. Розглянуто три покоління екологічних цінностей і їх інтеграцію в політику Європейського Союзу.

Ключові слова: ЄС, екологічні цінності, цивілізація.

Перга Т.Ю. Экологические ценности в политике ЕС.

В статье осуществлен анализ экологических ценностей европейской цивилизации, наглядным примером которой избран Европейский Союз. Рассмотрены три поколения экологических ценностей и их интеграция в политику Европейского Союза.

Ключевые слова: ЕС, экологические ценности, цивилизация.

Perga T. Environmental Values in the Policy of European Union.

The article analyzes the ecological values of European civilization, which identifies the European Union. Three generations of ecological values have been investigated as well as their integration into the policy of the European Union.

Keywords: EU, ecological values, civilization.

В концепціях всесвітньої історії, розроблених у другій половині XX ст. як у Європі, так і за її межами (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі), європейська цивілізація постає як одна з низки локальних цивілізацій. Історично ядро європейської цивілізації формувалось в західній частині континенту, у регіоні, який сьогодні представлений країнами Європейського Союзу. З огляду на цей фактор, а також зважаючи на геополітичні реалії, ми робимо припущення, що ЄС унаочнює головні тенденції розвитку європейської цивілізації.

Керуючись системним підходом до визначення цивілізації, розглянемо європейську цивілізацію як інтегровану систему, частини якої визначаються відношенням між собою та до цивілізації як цілого. Дослідники другої половини XX ст. визначають головним інтегративним чинником цивілізації культуру. Наприклад, Ф. Бродель вважає, що цивілізація – це «простір», «культурний ареал», «збірка культурних характеристик і феноменів» [1]. Прочитуємо також визначення класика цивіліології кінця XX ст. С. Гантінгтона: «Цивілізація... найвища культурна спільність людей і найширший рівень культурної ідентифікації, крім того, що відрізняє людину від інших біологічних видів. Цивілізація – це найбільші «ми», усередині яких кожен відчуває себе в культурному плані як вдома і відрізняє себе від всіх інших «них» [2, с. 51]. І. Валлерстайн розглядав цивілізацію як «особливий взаємозв'язок світогляду, звичаїв, структур і культури (як матеріальної, так і «високої»), яка утворює своєрідне історичне ціле і співіснує (не завжди одночасно) з іншими різновидами цього феномена» [3].

Цінності є головним елементом культури, основою ціннісно-нормативного механізму, що регулює поведінку груп і спільнот. Суспільний характер цінностей виявляється в тому, що культура кожного суспільства має свою ієрархію цінностей, найбільш важливих та значущих цілей, визнаних у даному суспільстві. Г. Хофштеде, сучасний дослідник цінностей, переконаний, що цінності знаходяться на найглибшому рівні серед важелів прийняття рішень, бо саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їхніх вчинків. Відомий американський соціолог Т. Парсонс наголошує, що саме до цінностей звертаються люди для остаточного обґрунтування своїх дій. Цінності виходять за межі конкретних ситуацій (що можуть вирішуватися індивідом під впливом інтересів і переконань), бо визначають головні цілі й сенс життя [4]. У системі цінностей зафіксовані критерії, визнані суспільством або певною соціальною групою, на основі яких формуються спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні

супільні інститути і ціленаправлені дії людей – як індивідуальні, так і колективні. Тому цінності мають безпосередній вплив на політику держав, визначаючи вектор їхнього розвитку у багатьох сферах.

Стрижнем європейських цінностей виступають ліберальні фундаментальні права і свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова і соціальна держава, які у другій половині ХХ ст. постали в якості принципів функціонування державних і політичних інститутів європейських країн та ЄС зокрема. Загострення екологічної ситуації наприкінці століття призвело до зростання ролі екологічних цінностей, які протягом двох останніх десятиліть перетворились на один з головних важелів прийняття рішень у Європейському Союзі.

Тому метою даної статті є вивчення ролі екологічних цінностей у політиці ЄС, що дозволить зробити певні висновки щодо ролі екологічних цінностей у розвитку європейської цивілізації.

Цей аспект розвитку Європейського Союзу є недостатньо дослідженим у сучасній вітчизняній і закордонній науковій літературі. Головна увага фахівців приділяється висвітленню різних аспектів функціонування ЄС, включаючи формування і реалізацію європейської екологічної політики. Зокрема вкажемо на праці М. Микієвича, Н. Андрусевича, О. Оліференко, Ю. Шемшученко, В. Степаненко, Ю. Морозової, А. Джордана, О. Дубовика, К. Куловесі, Д. МакГолдріка, М.Сансі, Н. де Седелір, Ф. Сендса, Т. Хартлі, Н. Хейга та ін. Щодо дослідження екологічних цінностей, то ця наукова проблема привернула увагу таких фахівців, як Є. Гірусов, О.Салтовський, Л. Юрченко, І. Крутя, І. Забеліна та багатьох інших, які розглядають їх в контексті проблеми екологічної свідомості та екологічної культури. Водночас системні дослідження екологічних цінностей у розвитку європейської цивілізації, зокрема Європейського Союзу, відсутні.

На відміну від традиційних цінностей сучасної європейської цивілізації, які формувалися протягом багатьох століть, екологічні цінності є досить молодими. Активний науковий пошук у цій царині стимулювала поява перших екологічних проблем у європейських країнах (транскордонне забруднення повітря та водного простору, кислотні дощі) в останній третині ХХ ст. Хоча в ЄС наразі не існує чітко структурованої системи екологічних цінностей, згідно нашого аналізу, варто виділити три групи.

У 1960-1970-х рр. сформувалися екологічні цінності першого покоління (охорона біорізноманіття, екологічних систем і пустелі, водного і повітряного шару; мінімізація негативного впливу на здоров'я людини), які ми розглядаємо

як відповідь на розвиток індустріального суспільства, зокрема негативні наслідки для довкілля. Ці цінності відображені як у міжнародних документах з охорони довкілля (Стокгольмській декларації з навколишнього середовища, низці міжнародних конвенцій з різних сфер захисту довкілля, документах організацій системи ООН і міжнародних зустрічей, проведених під егідою цієї організації та різних установ), так і в документах (стратегіях, планах, програмах) багатьох країн світу.

Переосмисленню відношення людини до довкілля, зокрема зростанню розуміння реальної загрози глобальної екологічної кризи як прямого наслідку науково-технічного прогресу та необмеженого індустріального розвитку сприяла, перш за все, Конференція з навколишнього середовища, що відбулась у Стокгольмі в 1972 р. Вона заклала головні напрями розвитку міжнародної, регіональної і національної екологічної політики. У відповідності до її рішень у цьому ж році держави-члени ЄЕС ухвалили Декларацію щодо програми дій із навколишнього середовища. Також керівники урядів держав-членів ЄС прийняли рішення щодо компетенції союзу, яка включає в себе й екологічну сферу. Всі рішення в новій галузі діяльності базувались на статтях Римського договору 1957 р., які дозволяли його учасникам діяти у сфері, не зазначеній у цьому документі. Подібне розширення компетенції отримало назву ефект спілловера («spillover effect»), а нова сфера інтеграції почала регулюватися директивами. Крім того, спираючись на положення конституційних документів, практична діяльність ЄС в області екології почала будуватись на основі спеціальної середньострокової програми дій по відношенню до навколишнього середовища (на даний час Європейський Союз прийняв сім відповідних програм).

Перша така програма була прийнята у 1973 р. і стала першим офіційним документом, у якому сформульовані основні принципи європейської політики у сфері охорони навколишнього середовища. У цей період відбулось і становлення екологічних стандартів виробництва, які спрямовувались на профілактику забруднення на початковій стадії. Практичний вимір отримав принцип «забруднювач платить». Була прийнята низка директив: Директива Ради 75/440/ЄС про вимоги до якості поверхневих вод, призначених для забору питної води в державах-членах, Директива Ради 76/160/ЄС про якість води для купання, а також Конвенція про охорону дикої флори і фауни і природних місць проживання в Європі (1979 р.), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979 р.), Міжнародна угода по тропічній деревині (1983 р.). Законодавство ЄС цього періоду почало

регулювати виробництво і використання хімікатів, обмежило маркетинг і застосування деяких небезпечних речовин і препаратів, встановило процедуру контролю за відходами індустрії, закріпило процедури узгодження програм скорочення і можливого усунення забруднення, а також класифікації, упаковки і маркування небезпечних речовин, що підлягають реєстрації. На початку 1980-х рр. в ЄС розпочався перехід багатостороннього екологічного співробітництва на постійну міждержавну основу. Крім того, стартував процес віднесення до компетенції інституцій ЄС сфери охорони навколишнього середовища. На підтвердження цього зазначимо, що до 1987 р. Співтовариство прийняло понад 150 актів вторинного законодавства в сфері охорони довкілля.

Протягом 1986-1992 рр. відбулося закріплення компетенції Співтовариства в області навколишнього середовища в Єдиному Європейському Акті (ЄЄА) і легітимація екологічної діяльності. У ЄЄА з'явилась спеціальна стаття, присвячена цьому напрямку діяльності Співтовариства, хоча мова йшла лише про «дії», а не про «політику» або «стратегію». Засади цієї політики були закладені у Договорі про функціонування Європейського Союзу. У п.2 ст.191 визначено принципи, на яких базується екологічна політика: забруднювач платить, принцип запобігання і обережності. Цей договір у деяких своїх положеннях визначає компетенцію держав-членів у сфері охорони довкілля, які можуть фінансувати і здійснювати політику в сфері довкілля «без нанесення шкоди спільним заходам» [5]. Хоча перший принцип був впроваджений у діяльність співтовариства лише у 1987 р. у Договорі про заснування Європейського Союзу [6], необхідність його включення обговорювалась ще на засіданнях Ради Європи і Європейського Парламенту під час підготовки Першої програми дій з навколишнього середовища. Принцип запобігання і обережності був уведений в дію Маастрихтським договором (1992 р.) [7].

Водночас була суттєво розширена юридична база комунітарних заходів у галузі охорони довкілля. Було встановлено, що всі рішення в цій області приймаються на основі одностайності. Парламент підключається до прийняття рішень в порядку консультації. Наголосимо, що охорона навколишнього середовища є однією з областей, в якій повноваження розподілені між ЄС та державами-членами. Як підкреслив В. І. Лозо, у ЄЄА були сформовані три основні принципи політики Співтовариства і держав-членів в області охорони навколишнього середовища: запобігання забрудненню, усунення забруднення біля його джерела, відшкодування збитків від забруднення тим, хто в ньому винен, в основі яких лежать екологічні цінності [8].

Внесення положень, що регулюють політику в сфері навколишнього середовища, до установчих договорів Європейського Союзу, сприяло не лише виникненню великої кількості норм вторинного права, а й інституційному розвитку ЄС. Це унаочнено у створенні спеціальних інституцій, які займалися питаннями охорони довкілля (наприклад, Європейське агентство з навколишнього середовища), а також у розширенні повноважень інших органів Союзу, їх ролі у захисті навколишнього середовища. Як підкреслив О. Вишняков, з моменту підписання Маастрихтського договору, ЄС поступово перетворюється в «екологічний союз» [9].

Друге покоління екологічних цінностей пов'язано з появою концепції сталого розвитку, яка була представлена на розгляд світової спільноти у 1992 р. на Конференції з навколишнього середовища і розвитку, що відбулась у Ріо-де-Жанейро. Сталий розвиток ґрунтується на принципах збалансування екологічного, економічного і соціального розвитку і збереження якісного довкілля не лише для сучасних, а і для майбутніх поколінь. У Європейському Союзі відповідні цінності відображені у П'ятій Програмі з навколишнього середовища «До сталості» (1993–2000 рр.), яка змінила акценти в екологічній політиці спільноти. Розпочався процес інтеграції сталого розвитку як до внутрішньої, так і до зовнішньої політики співтовариства. Він відображений у Лісабонській і Гетеборзькій стратегіях розвитку ЄС, документи «Європа-2020».

Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає участь людини у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, включаючи модель економічного розвитку, сприяння прийняттю і реалізації відповідних рішень, контроль за їх виконанням. На думку С. Циганова, раціоналізм та індивідуалізм в економіці, в основі яких фактично лежить «модель економічної людини» А. Сміта, набули сьогодні надзвичайного розмаху, а їх дещо спотвореними наслідками стали масове надспоживання, всебічна комерціалізація, домінування меркантильних інтересів виробників над духовними ідеалами та екологічними цінностями [10]. На хибність та руйнівний характер такої моделі споживання вказує й Г. Колодко, доводячи, що така ціннісна поведінка не тільки посилює кризові стани, але й не дає очікуваного результату у плані задоволення особистих очікувань індивідуумів.

У цьому контексті сталий розвиток пов'язаний з екологічною модернізацією. Теорія екологічної модернізації зародилась у 1980-х рр. у закордонній історичній науці у рамках енвайронментальної соціології і представляє собою науковий напрямок, що займається пошуком оптимального

шляху розвитку індустріального суспільства з урахуванням екологічних викликів та потреб. Різні аспекти цієї теорії розкриті у роботах Ф. Буттала, С. Редкліфта, Т. Вудгейта, К. Харпера, У. Бека, Д. Белла, О. Яницького, М. Джоніка, Г. Монха, Т. Раннебурга, У. Сіммоніса, Д. Хубера, А. Мола та багатьох інших науковців. Беручи до уваги не лише економічний, а і духовний, і морально-етичний аспект екологічної модернізації, її можна розглядати як шлях переходу від екологічних цінностей другого покоління до екологічних цінностей третього покоління, під якими ми розуміємо перехід до сталого споживання, що має на меті обмеження індивідуальних і суспільних потреб заради збереження екологічного і ресурсного балансу не лише у поточний момент, а й у далекоглядній перспективі.

У Сполучених Штатах Америки концепція екологічної модернізації не отримала широкої підтримки в урядових і бізнес-колах. Протилежна ситуація спостерігається в ЄС. У деяких державах-членах ЄС (Скандинавські країни) сьогодні можна спостерігати тенденцію до прийняття рішень з дематеріалізації суспільного розвитку, що відкриває дорогу розвитку третьому поколінню екологічних цінностей. На наш погляд, ця відмінність пов'язана з тим, що центральним пунктом політичної культури США є цінність «свобода». Її практичний вимір передбачає повне вираження індивідуального споживацького смаку незалежно від держави. У цьому контексті заходи з охорони довкілля вбачаються обмеженням корпоративного або індивідуального вибору і свободи поведінки. На противагу, європейські соціальні демократичні традиції, зокрема забезпечення соціального благополуччя, розуміється як можливість свободи, адже у Європі свобода реалізується через державу. Відповідно захист довкілля тісно пов'язаний із забезпеченням спільного колективного благополуччя, яке забезпечує держава, у тому числі, шляхом реалізації екологічної політики.

Важливо наголосити, що у ЄС впровадження екологічних цінностей відбувається не лише на державному (наднаціональному рівні), тобто «зверху». Останніми роками усе більша кількість європейців починає розуміти важливість збереження природних ресурсів, екологічної ємності біосфери, декарбонізації розвитку, що унаочнено у впровадженні на побутовому рівні енерго- та ресурсозбереження, культури утилізації відходів, підтримці ініціатив з рециклінгу, розширенні вживання громадського транспорту та велосипедів. На це вказує також низка досліджень громадської думки, яка свідчить, що зростає кількість європейців, які підтримують екоцентричні цінності. Наприклад, опитування населення у 9 європейських країнах, здійснене у 2016 р. Нідерландами, дає цифру 40% [11].

Згідно до даних «Євробарометру» (дослідження громадської думки у 28 країнах-членах ЄС) за вересень 2017 р. понад дев'ять з десяти респондентів (94%) стверджують, що захист навколишнього середовища для них є важливим, і більше половини з них - 56% - що дуже важливим. Чотири з п'яти європейців дотримуються думки, що екологічні проблеми впливають на їх повсякденне життя і здоров'я; зокрема вони стурбовані впливом пластикових виробів, хімічних речовин, присутніх у повсякденних продуктах, а також зміною клімату, зростанням забруднення, збільшенням кількості відходів. 87% респондентів вважають, що вони можуть відігравати певну роль у захисті довкілля, що впливає на формування у них екологічної поведінки [12].

Сьогодні Європа постає не стільки географічним поняттям, скільки ціннісним, бо європейські цінності, включаючи екологічні, складають основні підвалини ліберально-демократичних інститутів західноєвропейського простору, кордони якого не обмежуються географічними ознаками приналежності країн до європейської частини світу. Європейські цінності, втілені та втілюються у багатьох країнах Америки, Азії, Австралії. Глобальний характер екологічних проблем зумовлює необхідність подальшого впровадження європейських екологічних цінностей, які мають стати фундаментальними цінностями усіх сучасних цивілізацій. Екологічні цінності сприяють формуванню екологічної свідомості як в осіб, що приймають рішення, так і у пересічних громадян, створюючи основу для інтеграції екологічних рішень у повсякденне життя і перехід до нового стилю життя. Інтеграція України до європейського простору ставить на порядок дня завдання більш широкого впровадження екологічних цінностей і розвитку екологічної культури, адже ідентифікація з європейською цивілізацією передбачає не лише теоретичний, а і практичний вимір.

Список використаних джерел і літератури

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV– XVIII ст.; пер. з фр. Г. Філіпчук. У 3-х т. К. : Основи, 1997.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М. : АСТ, 2003. 603 с.
3. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. 176 с.
4. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи // Лабораторія законодавчих ініціатив. 2013. URL: http://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf

5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>
6. Single European Act. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11986U/TXT>
7. Treaty on the European Union. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf
8. Лозо В.И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза (концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС): Монография. X. : Право, 2008. 368 с.
9. Vyshnyakov O.K., Yulinetska Y.V. EU Economic Law : Textbook. Odessa : Yurydychna literatura, 2011. 312 p.
10. Циганов С. А. Проблеми сталого розвитку у контексті неоліберальної моделі глобалізації // Економіка України. 2013. № 4. С. 4-13.
11. Citizens' images and values of nature in Europe A survey in nine EU Member States. URL: <http://themasites.pbl.nl/natureoutlook/2016/wp-content/uploads/2014/pbl-2016-citizens-images-and-values-of-nature-1662.pdf>
12. Attitudes of European citizens towards the environment. Special Eurobarometer 468. Summary. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf